

VÖRÖS ISTVÁN

Testamentum és bevezetés

Ha érzékeltetni akarom a magyar irodalomkedvelőkkel, hogy kicsoda Vladimír Holan, a születési és halálozási dátuma alapján szoktam magyar párhuzamot keresni. 1905-ben született, mint József Attila, és 1980-ban halt meg, nem sokkal Pilinszky János előtt, költészetét valóban a kettejük között kell elképzelni. De a képlet nem pusztán annyi, hogy a harmincas években úgy írt, mint József Attila, az ötvenes, hatvanas, hetvenes években pedig, mint Pilinszky. Költészetük lényegét tekintve van hármuk közt rokonság. A katasztrófizmus irányzatnévvel elsősorban a harmincas évek lengyel költészetét szokás jellemezni, de gond nélkül alkalmazhatjuk a szintén újszerű, viszont a saját avantgárd irány, a poetizmus alá nem rendelhető cseh költészetre is!¹ Sok tekintetben ide

1 „A katasztrófizmus (elképzelt címszó a *Világirodalmi lexikonban*): a lengyel kritikában használatos terminus technicus, a két világháború közötti irodalom bizonyos eszmei-művészi áramlatának jelölésére, mely azonban – úgy érzem – kiterjeszthető a kelet-európai, sőt talán az európai irodalmak egészére is. Katasztrófista tendenciák igen régóta élnek és koronként felerősödnek az irodalomban, de első ízben a két világháború között, különösen a harmincas években beszélhetünk irodalmi irányzatról. A (...) csúcspontját a harmincas évek lírájában elérő katasztrófaturizmust leginkább az avantgarde ellenpólusaként lehet jellemezni: annak naiv optimizmusával szemben a katasztrófizmus központi kategóriája a tragikust és komikust egyszerre és egységben láttató groteszk: az avantgarde jövőcentrikus világgépével szemben a (...) jövő csak mint pusztulás, a katasztrófa időszaka (...) jelenik meg”. Bojtár Endre: *A katasztrófizmus mennyországában*. In:

sorolható Holan mellett František Halas és Jan Zahradníček életműve is. Ha a rokonságot ki tudjuk mutatni József Attilával, akkor munkásságát a katasztrófizmus nézőpontjából is értelmezhetjük, mely szempont újfajta, közép-európai távlatot adhat költőnknek (és talán korának is).

József Attila többszörösen érezhette, hogy nincs a helyén. Sokféleképpen nincs, így irodalomtörténeti kategóriák tekintetében sem: nem volt nyugatos, bár hatott rá Kosztolányi, természetesen Juhász Gyula, negatív lenyomat formájában Babits Mihály; nem volt népies, bár pillanatok alatt bedolgozta és felülírta azt, amit Erdélyi József tett hozzá a magyar irodalomhoz, és még azt is, amit Illyés. Nem volt kommunista, mert a mozgalom hamar kivetette és mozgalmi költészetre csak egy-két vers erejéig szánta, vagy kényszerítette rá magát. Ugyanakkor az egyáltalán nem versbe kívánczó elméleti terminológiát bátran és újszerűen használta. Nem volt freudista, bár ez a lélektani irányzat legalább olyan komolyan megrázta és legalább olyan komoly negatív hatást gyakorolt az életére, mint a kommunista mozgalom. Nem volt polgári humanista sem, bár ez az irányzat, melyet Thomas Mann személyében láthatunk megtestesülni, szintén hatott rá. Mivel eszközeit és hozadékát (motívumait) beépítette műveibe, azt is mondhatnánk, hogy *József Attila is hatott erre az irányzatra, a Thomas Mann üdvözlése című verssel olyan olvasatot biztosít a „konzervatív” irányynak, mely nyilvánvalóvá teszi messze futó gyökereit, amit aztán a 2. világháború táján maga Thomas Mann is megtesz majd. József Attila merített a különböző szférákban található irányzatokból, de egyiknek se felelt meg teljesen, és egyik sem felelt meg neki teljesen.*

Ő bizonyos értelemben otthontalan a harmincas évek magyar irodalmában. A szláv kultúrákkal való kölcsönhatás ekkoriban igen gyenge, ezt még akkor is elmondhatjuk, ha maga a költő több jelentős cseh költőt is fordított, Anton Straka, csehszlovák kultúrattasé igyekezetének köszönhetően. Jiří Wolker, Josef Hora, Petr Bezruč néhány emblemikus versét, melyek azonban a magyar világirodalom-fogalomban nem váltak emblematicussá. De sajnos Vladimír Holan vagy František Halas verseit nem ő fordította akkor magyarra, Straka nem érzékelte, nem érzékelhette a még befejezetlen pályák mélyebb hasonlóságát. Jiří Wolkert persze szokták a cseh József Attilának minősíteni, de ez csak annyiban igaz, hogy az ötvenes évek marxista, ideologikus irodalomértése hasonló szimbólumot formált

uő: *Egy kelet-európeér az irodalomelméletben.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 199. o.

a két, sok tekintetben meglehetősen eltérő költőből. Wolkerre a katasztrófizmus semmiképp sem jellemző (nem is élte meg a harmincas éveket), inkább valami megdöbbentő, könnyed, gyerekes életöröm, amely hirtelen hanyatló felnőttébe csap át, amikor értesül halálos betegségéről, tüdőbajáról. Az addig szinte kamaszkori költészet öregkori hangra vált. József Attilát ilyenfajta derű sohasem jellemezte, a halálos fenyegetettség nem testi, hanem lelki oldalról támadta, költészete mindig ennek jegyében állt. Derűje ború, jókedve fogcsikorgató irónia. Így persze a cseh költészet alaphangjához már jóval közelebb áll. Ezt az alaphangot nevezhetnénk *szertelen tragikusságnak*, amihez jól illik a katasztrófizmus harmincas évekbeli iránya. Ám ez a hangfekvés elkezdődik már a 19. század nagy költészet-alapítójának, Karel Hynek Máchának horrorisztikus-byroniánus elbeszélő költeményével, a *Májussal*, melyet a cseh strukturalisták az 1930-as években tesznek analízisük és tudományos irodalomértésük fő tárgyává, egyúttal kényes céltáblájává.² Mácha jellegadó szóképe az oximoron, a lehetetlenség torzított groteszk alakzata, vagy épp a groteszkgig torzított lehetetlenségé. A humor³ olyan mélyen épül segítségével a vers falába, mint Kőműves Kelemenné hamvai a várba.

József Attila és Vladimír Holan párhuzamosságát vizsgálva, ezt a mélyen elrejtett sötét humort kell felfedeznünk és keresnünk, ezek azok az árnyalatok, amelyben mind a ketten újat hoznak a saját irodalmukban.

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.*

– írja József Attila az *Eszmélet* IV. darabjában, míg Holan így felel neki:

2 Csak két példa: Jan Mukařovský: *Genetika smyslu v Máchově poezii*. (A jelentés genetikája Mácha költészetében.) In: uő: *Studie z poetiky*. (Poétikai tanulmányok.) Odeon, Praha, 1982. 518-580. o., Jan Mukařovský: *Příklad poezie*. (A költészet példája.) Pražská Imaginace, Praha, 1991.

3 Berkes Tamás ezt „ironikus rejtjelezés”-nek nevezi Robert B. Pynsentre támaszkodva (Berkes Tamás: *A cseh reformkor*. ELTE BTK, Szláv Filológiai Tan-szék, Budapest, 2022. 112. o.)

*Az egykor természetes dolgok,
mint az összes emberi rítus,
kísértet lettek, heves mítosz,
nem fog már rajtuk realizmus,
úgy osztják a valóság-oldót,
mintha ez volna a megoldás.*

– az *Első testamentum* I. részének negyedik strófájában. Ugyanazt a katasztrofikus világerzést írják le: „Csak ami nincs, annak van bokra,” más szóval: „Az egykor természetes dolgok (...) kísértet lettek”. Ha ma van katasztrófaturizmus, akkoriban volt katasztrofizmus, a realizmus által be nem fogható társadalmi és lelki jelenségek megragadására törő költői irány. Az más kérdés, hogy alighanem egy vers sosem lehet realista, abban az értelemben, hogy egy jelenséget a látható oldala felől megközelítve eredményesen jusson el annak totalitásáig. De ezt majd elmondom még cáfolhatóbban is! Inkább nézzük a realizmus alól legaktívabban kibúvó érzelemről szóló két szerelem-leíró szövegrészt:

*Most magam előtt láttam nyomban,
egy vékonyka hívás elég,
hogy híg elmémbe visszahozzam,*

*mikor telefonon jelen volt
a szétcsúszott lét egészében.
A rólam álmodott álmok hol
vannak: egyszer egy lány szemében
démonvadászként tűnhettem fel?
És hol vannak az új szavak,
melyeknek még mindent szabad,
nem roncsolta tapasztalat,
nem szóltak együtt más érdekkal,
még nem siklottak ki a létből.*

Az *Első testamentum* II. részéből ez a pár sor az Ódával lép párbeszédbe. Hogyan? Mindkét szöveg igyekszik fölmérni azt a benyomást, megragadni azt a képet, mely a másikban a lírai énről, a költőről, a szerelmesről megképződött. Ez a három fogalom (lírai – én, szerelmes – te, költő – ő) egymásba mosódik, és így a létértelmezés alanyává is válik. Új szavakat keres (ez a háromfejű alany), vagyis szoktatja szívét a csendhez. A médium ehhez egy (soha meg nem történő) vacsora emléke, vagy egy (talán meg se történt) telefonhívás:

*Itt ülök csillámló sziklafalon.
Az ifju nyár
könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.
Szoktatom szívemet a csendhez.
Nem oly nehéz –
idesereglik, ami tovatűnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.
(...)*

*Mint alvadt vérdarabok,
úgy hullnak eléd
ezek a szavak.
A lét dadog,
csak a törvény a tiszta beszéd.*

A fordítónak nem kellett ráerősítenie, hogy a párbeszéd létrejöjjön. Nem toltam mesterségesen ebbe az irányba a verset. (Persze toltam én erre is, arra is, hogy a forma útvesztőin átkormányozzuk magunkat, hogy a bonyolult metafora-rendszerben el ne tévedjek, hogy az intenzív nem is korfestést, de kor-szuggerációt⁴ megragadjam, aztán saját korunk felé fordítsam.) A párhuzamokat és összevetéseket még hosszan lehetne folytatni, de nincs se elég hely hozzá, se elég lefordított szöveg egyelőre. Ennek a bonyolult költeménynek a fordítása sok időt vesz igénybe. Persze a két teljes életmű párhuzamos elemzése is jogosult volna, most azonban figyelmünket a harmincas évek végére igyekszünk irányítani. Miért? Azért, mert ez a holani költemény (*Első testamentum*) picit megvillantja a lehetetlent, megmutatja, merrefelé folytathatta volna költői pályáját József Attila, ha nem érzi befejezettnek az *Ime, hát megleltem hazámat...* kezdetű döbbenetes búcsúversével. Lélektani oldalról az életmű valóban befejezett, ha azonban ki-

4 A kor-szuggeráció szinte minden jelentős költőnél felbukkanó szándék. Ez egyfajta kísérlet a szavak, illetve a szavakból összeálló *igék* valódi *igeként* való alkalmazására. Nem pusztán a lángoszlop, a nép élén haladó próféta szerepéről van itt szó. Illetve van, de anélkül, hogy mindez egyszerű szereppé szűkülne. A prófétaság sosem volt tisztán szerep. A változtatás rövid útjait próbálja megtalálni és végigjárni a költő. Ahogy Lukács György fogalmaz: „Az igazság illúziója! Ne felejtse el, milyen lassan pusztult ki a költészetből nem is olyan nagyon régen, és nagy kérdés, hogy egészen hasznos volt-e a kipusztulása. Nagy kérdés, szabad-e az embernek azt akarnia, amit elérnie kell; hogy szabad-e egyszerű, egyenes utakon haladni a célja felé?” (Lukács György: *A lélek és a formák. Kísérletek. Napvilág kiadó – Lukács Archívum, Budapest, 1997. 25. o.*)

emelkedünk ebből a viszonyrendszerből és akárcsak a közép-európai katasztrofizmus szempontjából vizsgáljuk, akkor feltehető, hogy a jövőben üresen maradt nyomait is megtalálhatjuk.

1934. október 9-én František Xaver Šalda a prágai Mánésben előadást tartott a kortárs cseh költészet helyzetéről.⁵ És föltepte a kérdést: „Miért nincs nekünk olyan epikus költészetünk, mint az oroszoknak?” Vladimír Holan valószínűleg részt vett az előadáson (de tartalmáról biztos értesült, mert az ő verseiről is beszélt Šalda), és megszívelte a nagy kritikus felvetését. Bár nemcsak ő. Az 1938-ban bekövetkezett müncheni árulásra való reakcióként (mikor az angolok, franciák és olaszok odaajándékozták a náci Németországnak Csehszlovákiát), a cseh irodalom egésze a hagyományokhoz való visszatérés tüntető eszközével reagált, így nyilvánítva ki szellemi függetlenségét. Ami a költők esetében a verses epika felé való elmozdulást jelentette, megtette ezt Josef Hora, František Halas és Josef Palivec is.

Könnyen lehet, hogy József Attila szellemi útja is ilyen irányt vehetett volna akkoriban. Szinte biztos, hogy az egyre sötétebbé váló légkörre másképp reagál, mint a magyar költők nagy része. Radnótit és Babitsot kivéve, akik megadták a maguk következetes és önpusztító válaszát, a többség szinte rezzenéstelen maradt. Hogy mennyire, arról szól Zoltán Gábor hallatlanul eredeti könyve, a *Szép versek 1944*.⁶ Eszerint még abban a súlyosan háborús évben is vagy érzéketlennek vagy érzéketlenség-pártinak mutatkoznak a magyar költők fel egészen Szabó Lőrincig. József Attila, ha nem örül vagy nem hal bele ebbe a (meg nem történt kor)nyomozásba, akkor valószínűleg határozottabb válaszokat adott volna, mint kollégái(nak többsége). Róla onnan rögtön tudhatjuk, nem érzéketlen, hogy milyen bátran nevezi magát annak a *Gyermekké tettél* című versben. Vladimír Holan az 1939-40-ben keletkezett *Első testamentumban sétával kérdezőnek* nevezi hősét, és egy meg nem valósult szerelem nyomába ered, mely szerelem gyökereiben szorosán összefonódik az európai kultúrával. Ennek a költeménynek van egy szabadverses újraírt, kibővített változata, mely 1956 és 1963 között keletkezett, a *Toszkána*.⁷ Holan eme továbblépése és továbbépítése egy újabb feltételes József Attila-i lépést mutathat meg.

De egy fordítás-töredék megértéséhez vajon szükség van-e egy másik költő le nem élt életművével és -útjával való összevető elem-

5 Jiří Opelík: Holanovské nápovědy. Thyrsus, Praha, 2004. 54-56. o.

6 Kalligram, 2020.

7 Itt olvasható: <http://www.naputonline.hu/2022/02/12/vladimir-holan-toszkana/> Kötetbeli megjelenés: Vladimír Holan: *A létezés művészete*. ford. Vörös István. Orpheusz, Budapest, 1999. 39-66. o.

zésére? Sokak szerint az életrajz nem meghatározó egy vers értelmezése kapcsán. De vajon a halálrajz sem számít? A magyar olvasó számára akár az *Első testamentum*, akár a *Toszkána* olvasható úgy, mint József Attila halál utáni korai és későbbi verse, és ez az olvasási stratégia megerősítheti igyekezetünket a tekintetben, hogy a kései József Attilát, mint katasztrofista költőt helyezzük el a közép-európai irodalomtörténetben, melyet érdemes lenne Babits-i, Szerb Antal-i alapossággal végigelemezni, alkalmazva József Attila irodalomértésének eszközeit is. Hogy gondolkodásába egyszer egyszer kívánatos módon, máskor inkább tolakodóan belejátszik a marxizmus, az nem akkora baj a cseh kontextussal megerősítve. Csehszlovákiában a két háború között a kommunista párt legálisan működött, lévén az egyetlen létező demokrácia a régióban, és ez a párt, mint demokrácia-kompatibilis, de erőteljes társadalmi reformokra törő mozgalom, hatással volt szinte az egész cseh irodalomra. A katolikus irányt leszámítva (Jan Zahradníček, Jaroslav Durych) lényegében az összes fontos költő és író kommunista volt. Az ő kommunizmusuk nem azonos sem a szitokszóval, ahogy ma gyakran használatos, és amibe sok történelmi tapasztalat beépült, de nem azonos azzal az öntelt önértékeléssel sem, mely a régió országaiban az ötvenes években e mozgalom jellemzőjévé vált, és így meg is semmisítette azt az értékrendszert, mellyel Vladimír Holan és József Attila közösséget érzett.

Az *Első testamentum* a demokrácia, a baloldaliság és a független Csehszlovákia megszűntetése fölötti rémületből állt össze egy bonyolult formájú, a katasztrófából kilépni próbáló szellemi mozgást megragadó nagy költeménnyé. Talán ekkor József Attila is ilyesmit írt volna. Bizonytalán a *Jónás könyve* (1938) is nagy hatást gyakorolt volna rá. Ezért feltehetőleg közeledett volna egymáshoz a két nagy költő. Lehet, hogy Babits remekműve egy kevésbé lemondó és beletörődő történet verses megírására sarkallta volna József Attilát. Mondjuk ír valami ilyet, hiszen vitázni is kell a mesterrel, és jobb irányba kell szuggerálni a kort: *Hamlet megöli a királyt*. De ezt viszont megint csak épp Holan írta meg helyette 1949 és 56 között, majd 1962-ben átdolgozta a szöveget. A címe: *Éjszaka Hamlettel*⁸. Amit tehát nem tudott megírni József Attila akár már a háború alatt, azt az ötvenes évek sötétségében Holan volt kénytelen megírni.

Ez utóbbi kijelentés mögött lappang egy állítás, hogy a versek valamilyen formában már megszületésük előtt is léteznének. Ez az árnyék-elmélet, hogy a versek egy platóni értelemben vett irodalmi

8 Vladimír Holan: *Éjszaka Hamlettel*. Fordította Tözsér Árpád. Kalligram, Pozsony, 2000.

ideának az árnyékai csupán. Vagy nem is feltétlen *csupán*, az árnyék esetleg többet ér ebben az összefüggésben, hiszen egyszinten létezővé válik az árnyékvilággal, ezért képes kommunikálni vele. Az a vers-idea, amelynek szükségszerű létrejöttét most körüljárni igyekeztünk ebben az írásban, persze nem öröktől fogva létezett, hanem a történelmi helyzet kényszerítette ki. „Isten időről-időre átérzi a történelem szövetét, s a szituáció kegyelméből az ember ismét engedelmessé válik”⁹ – írja Pilinszky, majd, hogy ne legyen kétségünk, ugyanarról beszél, amiről most mi, nem sokkal később így folytatja: „Újabb bizonyíték amellett, hogy a valódi dolgok mennyire kívül esnek a személyes teljesítmény belátható határán. A valódi érték (túl a publikációk zűrzavarában, a kommunikáció örök békéjében és csöndjében) terített asztal, amihez mindenki hivatalos, ahol mindenki jóllakhat, anélkül, hogy bárkit is megrövidítene.”¹⁰ Azért is jó úton járunk, ha most Pilinszkyhez kanyarodtunk, mert épp ő a másik útjelző kő a magyar olvasó számára, hogy eligazodjon Holan világában. Ővele az életmű vége, időbeli lezáródása felől találhatunk azonosságokat. Ráadásul a versírást mind a ketten haláluknál előbb hagyták abba, úgy 1977-től már nem verseltek többet. Párhuzamos elhallgatásuk akkor is elgondolkodtató, ha Holannál erre van életrajzi magyarázat (lánya halála, ezt követően pedig erősödő betegsége), Pilinszky pedig aktív maradt a próza és a tárca terén. Bizonyos távlatból nézve a három életmű, József Attila, Holan és Pilinszky költészete ugyanabban a metafizikai tartományban található, ugyanonnan kap árnyékokat és fényeket: „Az isteni kontextusban: legtöbbször más, aki az értéket megéli, s megint más, aki esetleg megírja. Mit számít? Isten az, s egyedül ő az, aki ír a történések szövetére vagy a papírra.”¹¹

De jó lesz nem lubickolunk tovább a fikcióban, ami persze nem idegen az irodalomtól, főleg nem, ha verses epikáról beszélünk. A verses epika a formába fékezett fikció. Épp a valóság ellenében formába fékezett fikció. Erről szól a *Jónás könyve* is, és ugyanolyan *semmi után való futás* az *Első testamentum*, illetve a *Toszkána*. Az egyik esetben a próféta, a másik esetben a szerelem a kívánt-nem kívánt, elérhető-elérhetetlen cél és feladat. („A semmi-vágy eddig hol volt? / Termoszban a világmegváltás.”)

Az 1940-es Holan-vers meghökkenítő rímképletű strófákból áll, csehes leírási módszerrel (kis és nagybetűket váltogatva a jobb eligazodás kedvéért): AbAbCdddCeeCe. A páratlan sorszámú strófák

9 Pilinszky János: A „teremtő képzelet” sorsa korunkban. In: uő: *Kráter*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1981. 103. o

10 I.m. 104. o.

11 Uo.

eleve sokkal nehezebbek, már ami a megírást illeti, és ez tizenhárom sor. Miroslav Červenka a cseh versről szóló posztumusz monográfiájában az Anyegin-strófához érzi közelállónak ezt a szerkezetet¹². Ám az így fest: AbAbCCddEffEgg, ami tizennégy sor, tehát tulajdonképpen szonett, csak a hat sornyi egység ezúttal párrímekre esik szét, és szétszóródik a két négysoros egység körül, melyekből az első kereszt-, a második ölelkező rímes. Levelezésbe bonyolódunk Várady Szabolccsal és Ferencz Győzővel e holani forma kapcsán. Ferencz Győző előbb a madrigálhoz hasonlította, majd szellemes fiktív keletkezéstörténeti leírást adott róla, mely szintén a szonetthez kapcsolja: „A formáról az jut eszembe, hogy olyan, mintha a költő egy shakespeare-i szonettet akart volna írni, de a második versszak petrarcaira kezdett sikerülni, ugyanis a harmadik sor nem az elsővel, hanem a másodikkal rímel. Ezt észreveszi, de úgy hagyja, a negyedik sort azonban csakazértis a másodikra rímelteti, így aztán a keresztrím (Shakespeare), akár az ölelkező rím (Petrarca) helyett három azonos rím van. Folytatja, de a harmadik versszakot már petrarcaira csinálja, ekkor azonban eszébe jut, hogy itt már nem kvartettnek, hanem két tercettnek kellett volna jönni, erre dühében a tizenharmadik sor után abbahagyja az egészet.”

A vers címe miatt lehetetlen nem gondolnunk Villon két kompozíciójára, a *Kis és Nagy Testamentum*ra, ő ott nyolcsoros stancákat alkalmaz. Holan ezt megtoldja még öt sorral. Nevezhetjük akár Holan-stófának is. Mert úgy tűnik, saját formateremtés eredménye.

De a formától kanyarodjunk kicsit annak tartalma felé! A forma, mint maga a tartalom? Talán igen. Lukács György így fogalmaz: „A költő igazi típusának nincsenek „gondolatai”, azaz, ha vannak, csak anyagok, csak ritmus-lehetőségek, éppen úgy csak hangok a kórusban, mint bármi más, nem fognak meg semmit, nem köteleznek semmire; a költő nem tanulhat semmit, mert a költő mindig kész és kerek. A költő formája a vers, a dal, nála minden feloldódik a muzsikában.”¹³ Igen, végülis van egyfajta feloldódás-jelleg ebben a szövegben. A nagyon bonyolult képletű forma sava feloldja a lehetséges tartalmat, ami a megszűnt ország, a katasztrófa szélére sodródott világ háttérén rajzolódna ki, ha a valódi tartalom nem épp ennek a kirajzolódásnak a halogatása volna. Elhalasztott találkozás. Ez még csak az *első* testamentum. És beváltja az ígértet, mint már mondtuk, a *Toszkánával* másod-

12 Miroslav Červenka: *Kapitoly o českém verši*. (Fejezetek a cseh verselésről.) Nakladatelství Karolinum, Praha, 2006. 249. o.

13 Lukács György: i.m. 37. o.

jára is újraírja az egészet. Ő valóban elmondhatja magáról, hogy „Mindezt megírom majd még pontosabban is”¹⁴. A pontosságnak persze mindig megvan az ára.

Miért van az, hogy a fordító, miután már évekkel ezelőtt lefordította a pontosabb változatot, most ebbe az *Első testamentumba* fog bele? Elsősorban épp a forma kihívása miatt. A szinte lehetetlenül bonyolult metaforák szinte lehetetlenül bonyolult formában szólalnak meg, de közben nemegyszer elementárisan alapértelmezett üzeneteket is hordoznak. Például minden költő alapvető feladatának kijelölését: „*És hol vannak az új szavak, / melyeknek még mindent szabad, / nem roncsolta tapasztalat, / (...) / még nem siklottak ki a létből. / Ha a szó a mondat felé dől, / úgy az évig már nem érhet fel, / lemarad a repülőgépről.*” Egyértelmű, hogy valami teljesen új jön létre. Ezeknek az új szavaknak még mindent szabad:

„Vérmérgezés, ha hozzád érhet!”
 „Talán jövő nyáron sem lesz jó!”
 „Mától kedvenc táncom a tangó!”
 „Nincs már -” „Szavamra!” „Fujj!” „Ez nettó?”
 „Ki a szabód?” „Oda jár Mae West,
 de jobb nála Schiaparelli...”
 „Mefogta a segg.---” „Nem szégyelli,
 a rohadt ge---” „Hát hazaértetek?”
 „Mama, mi van...?” „Már megint Nelli?”

– sorjáznak a beszélgetésfoszlányok a „sétával kérdező” tudatában, mintha Tandori Dezső *Egy talált tárgy megtisztítása* c. kötetében járnánk, az összefüggéstelen, talált mondatok azonban nagyon is fegyelmezett versformába rendeződnek. A „semmi se lehetetlen” rémülete fogja el a költőt: „*Közben a nemláthatóban már / – ha igaz, ha nem, amit feltár – / valaki varázsvesszővel jár / a titkok titkát sem kimélőn: / a sok szót, mik pokolra mentek, / most visszakönyörgik a szentek*”. A szentek által visszakönyörgött szavak? Túlvilágjárt szavak? Megváltás-kísérletben kompromittálódott szavak? Talán József Attila is ott van ezek között az irodalmi beállítottságú szentek között? Vagy egyenesen magának kéri a szavakat a költő? De a cseheket vagy a magyarokat? Holannak az ötvenes-hatvanas években írt két nagy összefoglaló költeménye, a *Toszkána* és az *Éjszaka Hamlettel* már nem ilyen tapasztalat előtti, nekik már parancsol a tapasztalat. Holant a csalódások sorozata

14 Peter Handke: *Vágy nélkül, boldogtalan* (Magvető, Bp. 1979), Esterházy Péter: *A szív segédigéi* (Magvető, Bp. 1985) és uő: *Bevezetés a szépirodalomba* (Magvető, Bp. 1986) c. regényeinek zárómondata.

súlyos agorafóbiássá teszi, vagy a betegsége teszi a szokásosnál is csalódás-fogékonyabbá? A továbbiakban kénytelen szabadversben beszélni.

Amikor a *Toszkána* fordításával foglalkoztam, fölmerült bennem: ezt egyszer még lefordítom egész másképp is. Amit csak azért tudok megtenni, mert a József Attila által meg nem írt ideális alapversnek akad egy első papírra kerülése is Holantól. Legalább annyira bevezetés, mint amennyire testamentum.